

เกษตรเมืองในเขตกรุงเทพมหานคร: ลักษณะการผลิต การตลาดและความท้าทาย

Urban Agriculture in Bangkok Metropolis: Characteristics of Production, Marketing and Challenges

สุนีพร สุวรรณมณีพงษ์¹ สุวัฒน์ ทัศนนะนาคะจิตต์² ศศิมา พักคง³ และฉันทิหทัย เกิดศรีเสริม⁴

คำนำ

ภาคการเกษตรถือเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญของมนุษย์ การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรจึงส่งผลให้มีความต้องการอาหารเพิ่มขึ้นตามไปด้วย โดยองค์การสหประชาชาติคาดการณ์ว่าจำนวนประชากรจะเพิ่มขึ้นจาก 6.9 พันคนในปี พ.ศ. 2553 เป็น 8.1 พันล้านคนในปี ในปี พ.ศ. 2573 ซึ่งจะทำให้มีความต้องการผลผลิตอาหารในภาคเกษตรเพิ่มสูงขึ้นถึง 50 เปอร์เซ็นต์ (United Nation, 2012) ส่งผลให้ภาคเกษตรต้องเผชิญความท้าทายในการผลิตอาหารเพื่อรองรับจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น โดยการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็วเป็นผลมาจากการเคลื่อนย้ายของคนชนบทเข้ามาอาศัยอยู่ในเมือง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นพร้อมกับความยากจนในเมือง ทำให้ประชากรในเมืองมีความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางด้านอาหาร และมีความเสี่ยงที่จะเกิดภาวะการขาดแคลนอาหารได้ (Resource Centres on Urban Agriculture & Food Security (RUAF), n.d.) เกษตรเมือง (urban agriculture: UA) จึงถือเป็นแนวทางที่หลายประเทศนำมาใช้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับคนเมือง (Maxwell, 1995) รวมทั้งเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนให้สามารถดำรงชีพในเขตเมืองได้ (Simatele *et al.*, 2012) โดย Zezza and Tasciotti (2010) ระบุว่า เกษตรเมืองมีบทบาทสำคัญในการลดปัญหาความไม่มั่นคงทางด้านอาหารของคนเมือง การเข้าร่วมหรือทำเกษตรเมืองมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการได้รับสารอาหารอย่างเพียงพอ และ Corbould (2013) ระบุว่าผลผลิตจากเกษตรเมืองสามารถเป็นแหล่งอุปทานอาหารของโลกได้ถึงร้อยละ 15-20 ของปริมาณอาหารที่ผลิตได้ทั้งหมด ซึ่งสอดคล้องกับ Food and Agriculture Organization (FAO) (2014) ที่ระบุว่า เกษตรเมืองมีความสำคัญต่อความมั่นคงทางด้านอาหารของครัวเรือน และมีส่วนสำคัญในการเพิ่มอุปทานผลผลิตทางการเกษตรสำหรับคนเมืองที่มีความสดใหม่อยู่เสมอ

กรุงเทพมหานครเป็นเมืองหลวงของประเทศไทยที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นมากที่สุด โดยมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นมากกว่า 3.13 เท่าในช่วง 7 ปีที่ผ่านมา คือ จาก 2.57 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2552 เพิ่มขึ้นเป็น 8.04 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2558 (มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558) โดยคิดเป็นร้อยละ 12.35 ของจำนวนประชากรทั้งประเทศ ทำให้กรุงเทพฯ เผชิญกับสถานการณ์เช่นเดียวกับเมืองใหญ่ๆ ทั่วโลก กล่าวคือ จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น มีความต้องการอาหารเพิ่มขึ้น และมีความเสี่ยงต่อไม่มั่นคงทางด้านอาหาร กอปรกับกรุงเทพฯ ต้องเผชิญกับวิกฤติการเมือง วิกฤติพลังงาน และวิกฤติธรรมชาติอย่างมหาอุทกภัย ทำให้เกษตรเมืองได้รับความสำคัญเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ (ปิยะพงษ์, 2555) ด้วยเหตุนี้ คนที่อยู่ในเมืองในเขตกรุงเทพฯ จึงเริ่มสนใจทำเกษตรเมืองเพื่อมีอาหารไว้ในบริโภคครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากจำนวนผู้ที่เข้าร่วมอบรมการทำเกษตรเมือง ภายใต้โครงการสวนผักคนเมือง โดยมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ร่วมกับภาคีเครือข่าย อาทิ มูลนิธิศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา และศูนย์อบรมเกษตรในเมือง ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) โดยโครงการเริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2553 พบว่าในปี พ.ศ. 2556 มีจำนวนผู้ที่เข้าร่วมอบรม 1,000 คน และนำไปขยายผลการทำเกษตรเมืองประมาณ 3,000 คน (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2556) และในปัจจุบันมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

¹ ภาควิชาพัฒนาการเกษตรและการจัดการทรัพยากร คณะเทคโนโลยีการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

² ภาควิชาพัฒนาการเกษตรและการจัดการทรัพยากร คณะเทคโนโลยีการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

³ ภาควิชาเทคโนโลยีการผลิตพืช คณะเทคโนโลยีการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

⁴ ภาควิชาเทคโนโลยีการผลิตพืช คณะเทคโนโลยีการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาเกี่ยวกับลักษณะการผลิต การตลาดของผลผลิตเกษตรเมือง รวมทั้งความท้าทายของผู้ทำเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพฯ กำลังเผชิญ เกษตรเมืองมีรูปแบบหลากหลาย โดยเกษตรเมืองในบทความวิชาการนี้จะหมายถึง ผู้ที่ปลูกผักในเขตกรุงเทพมหานคร (urban vegetable production) แต่เนื่องจากเกษตรเมืองยังมีอยู่ในรูปแบบไม่เป็นทางการ ยังไม่มีหน่วยใดที่ทำการสำรวจข้อมูลจำนวนผู้ทำเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพฯ ดังนั้น ข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ในบทความนี้ จึงอาศัยข้อมูลการสำรวจทั้งจากเอกสาร บทความที่เกี่ยวข้อง และเครือข่ายผู้ปลูกผักในเมืองในรูปแบบต่างๆ จากสื่อสังคมออนไลน์ (social media community) อาทิ facebook ของกลุ่มสวนผักคนเมือง กลุ่ม Heart Core Organic กลุ่มผู้ปลูกผักในเมือง กลุ่มเมืองคนเมืองอยากปลูกผัก เป็นต้น รวมทั้งอาศัยข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้นำด้านการปลูกผักในเมืองประกอบ และอาศัยหลักการทางเศรษฐศาสตร์พื้นฐานและงานวิจัยของ Oberholtzer *et al.* (2014) เป็นกรอบในการวิเคราะห์ โดยคาดหวังว่าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความรู้อันลักษณะการผลิต การตลาด รวมทั้งความท้าทายของการทำเกษตรเมืองจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องให้สามารถนำไปขยายผลและให้การส่งเสริมการทำเกษตรเมืองในรูปแบบต่างๆ ต่อไป

ความหมาย และความสำคัญของเกษตรเมือง

ความหมายของเกษตรเมืองที่มีการอ้างอิงอย่างแพร่หลาย คือ ความหมายตามคำจำกัดความของ Mougeot (2000) อ้างใน ปิยะพงษ์ (2555) โดยให้คำนิยามของเกษตรเมือง ไว้ว่าหมายถึง “การปลูกหรือการเลี้ยงดู การทำให้เพิ่มพูน การนำเข้าสู่กระบวนการที่เกี่ยวข้อง และการกระจายสิ่งที่เป็นผลผลิตที่เป็นอาหารอย่างเนื้อสัตว์ ผัก และผลไม้ และที่ไม่ใช่อาหารอย่างพืชที่เป็นยาสมุนไพร รวมถึงการใช้และการนำกลับมาใช้ใหม่ของทรัพยากร ผลิตภัณฑ์ และการบริการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกิจกรรมเหล่านั้น ซึ่งเกิดขึ้นและมีอยู่ในและรอบๆ พื้นที่เมือง กล่าวคือ พื้นที่ที่มีอุตสาหกรรมและย่านพาณิชย์ตั้งอยู่ หรือในขอบเขตของพื้นที่ที่ถูกพัฒนาให้เป็นศูนย์กลาง โดยกิจกรรมเหล่านั้นมุ่งเน้นดำเนินการไปเพื่อตอบสนองคนที่อาศัยในเมืองนั้นเป็นสำคัญ” ทั้งนี้ เกษตรเมืองมีรูปแบบหลากหลาย นับตั้งแต่สวนขนาดใหญ่ของชุมชน ไปจนถึงสวนหลังบ้านของครอบครัว ที่ต้องการผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือนและฟาร์มขนาดเล็ก โครงการให้การศึกษาแก่เยาวชน รวมถึงการทำฟาร์มเชิงพาณิชย์เต็มรูปแบบ นอกจากนี้ เกษตรเมืองยังครอบคลุมกิจกรรมทั้งในด้านการผลิต การแปรรูป และการตลาดอีกด้วย (เนตรดาว, 2557) โดยผลผลิตจากการทำเกษตรเมืองจะมีรูปแบบแตกต่างกันตามชนิดพืชที่ปลูก ชนิดของสัตว์ที่เลี้ยง ซึ่งรวมถึงผลผลิตที่ไม่ใช่อาหาร เช่น พืชสมุนไพร พืชสวนประดับ เป็นต้น

ปัจจุบันข้อมูลเกี่ยวกับการทำเกษตรเมืองของประเทศต่างๆ มีจำกัด เนื่องจากในบางประเทศเป็นการดำเนินการอย่างไม่เป็นทางการ ไม่มีการขึ้นทะเบียนจำนวนผู้ทำเกษตรเมือง อย่างไรก็ตาม FAO (2008) ประมาณการว่า มีผู้ทำเกษตรเมืองมากกว่า 800 ล้านคนทั่วโลก และครัวเรือนที่อยู่ในเมืองมากกว่าร้อยละ 70 เข้ามามีส่วนร่วมในการทำเกษตรเมือง โดยบทบาทและความสำคัญของการทำเกษตรเมืองที่สำคัญ ได้แก่ 1) สร้างความมั่นคงทางอาหารและโภชนาการให้กับคนที่อยู่ในเมือง 2) เป็นแหล่งรายได้สำหรับครัวเรือนในเขตเมือง รวมทั้งเป็นการเสริมสร้างผู้ประกอบการขนาดเล็กในการผลิตปัจจัยการผลิตสำหรับเกษตรเมือง 3) มีผลเชิงสังคม อาทิ การบรรเทาความยากจน การบูรณาการทางสังคมของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสให้สามารถดำรงชีวิตในเขตเมืองอย่างเข้มแข็งซึ่งเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาสังคม รวมทั้งเป็นกิจกรรมเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการศึกษาให้กับคนที่อยู่ในเขตเมือง ทำให้เกิดการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมของผู้ทำเกษตรเมืองในรูปแบบต่างๆ และ 4) มีส่วนในการจัดการสิ่งแวดล้อมในเมือง โดยเฉพาะการนำของเสียกลับไปใช้เป็นทรัพยากรในการผลิต การปรับปรุงสภาพภูมิอากาศและความหลากหลายทางชีวภาพของธรรมชาติในเมือง รวมทั้งมีส่วนในการลดปริมาณการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ (ecological footprint) ในเมือง เนื่องจากเป็นการผลิตอาหารที่อยู่ใกล้กับผู้บริโภคในเมือง

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

อย่างไรก็ดี การทำเกษตรเมืองอาจมีความเสี่ยงต่อสุขภาพมากกว่าเกษตรชนบท อันเนื่องมาจากมลพิษทางอากาศ มลพิษทางน้ำ การปนเปื้อนของดินและของเสียที่อาจเป็นก่อให้เกิดมลพิษและความเสี่ยงต่อการทำเกษตรเมืองได้ (Smit *et al.* 2001)

ลักษณะการผลิตของเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพมหานคร

คนที่อยู่อาศัยในเขตเมืองทุกคนสามารถสร้างแหล่งอาหารให้ตนเองได้จากการทำเกษตรเมือง โดยการปลูกผักสามารถทำได้ง่าย ไม่ต้องอาศัยพื้นที่เพาะปลูกจำนวนมาก (นคร, สัมภาษณ์ วันที่ 2 เมษายน 2558) ซึ่งผู้ที่ทำเกษตรเมือง อาจดำเนินการทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับครอบครัว ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน เครือข่าย ชมรม ศูนย์เรียนรู้ สหกรณ์หรือลักษณะอื่นๆ ขององค์กรเกษตรกรก็ได้ ทั้งนี้ หากพิจารณาแนวทางการตัดสินใจทำการผลิตภายใต้การจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามหลักเศรษฐศาสตร์แล้ว ผู้ผลิตจะต้องตัดสินใจภายใต้ปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (basic economics problems) ที่สำคัญ 3 ประการ คือ (1) ผลิตอะไร (what?) ผู้ผลิตต้องเลือกว่าจะผลิตอะไร จำนวนเท่าใด ถึงจะได้ประโยชน์สูงสุด (2) ผลิตอย่างไร (how?) จะเลือกใช้ทรัพยากรหรือวัตถุดิบในการผลิตอย่างไร ถึงจะทำให้ต้นทุนต่ำที่สุด และ (3) กระจายผลผลิตไปให้ใครบ้าง (for whom?) จะผลิตเพื่อใคร ใครคือผู้บริโภคสินค้า จึงจะได้ประโยชน์สูงสุด และจากหลักการดังกล่าวสามารถอธิบายการตัดสินใจทำเกษตรเมือง ได้ดังนี้

1. ผลิตอะไร (what?)

การทำเกษตรเมือง โดยเฉพาะผักที่ปลูกในพื้นที่จำกัด จะต้องเลือกชนิดของผักที่สอดคล้องกับความต้องการและเหมาะสมกับพื้นที่ ส่วนใหญ่จะเป็นผักรากหยั่งดิน ได้แก่ ผักชี ต้นหอม กระเทียม ผักบุ้งจีน ผักกาดขาว ผักกาดเขียว ผักกาดหอมหรือผักสลัด กะหล่ำปลี สะระแหน่ เป็นต้น และผักรากหยั่งลึกปานกลาง ได้แก่ กะเพรา โหระพา แมงลัก พริก มะเขือ มะเขือเทศ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังนิยมปลูกขิง ข่า เพาะเห็ด ถั่วงอก เมล็ดทานตะวัน ซึ่งเป็นผักที่ไม่ต้องการแสงแดดเพื่อใช้ในการสังเคราะห์แสงและการเจริญเติบโตมากนัก และกรณีที่ทำสวนผักในชุมชน หรือสวนผักในเชิงพาณิชย์ที่มีพื้นที่มากกว่า อาจมีการปลูกผักที่ใช้พื้นที่ในการเติบโตค่อนข้างมาก เช่น พักทอง มะนาว ชะอม ถั่วฝักยาว เป็นต้น

หากดำเนินการในเชิงพาณิชย์ ส่วนใหญ่จะทำการผลิตพืชผักที่ตลาดและผู้บริโภคมีความต้องการสูง รวมทั้งมีความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบเมื่อเทียบกับพืชผักที่มาจากแหล่งผลิตในชนบท ซึ่งพืชผักของผลผลิตเกษตรเมืองจะมีความได้เปรียบในความสะดวกใหม่เสมอ โดยเฉพาะผักที่เน่าเสียง่ายเนื่องจากมีระยะทางเดินทางของอาหาร (food miles) จากแหล่งผลิตไปยังผู้บริโภคสั้นกว่า ทำให้ผู้บริโภคได้รับประทานผักที่มีความสด และมีคุณค่าทางโภชนาการ

2. ผลิตอย่างไร (how?)

2.1 ปัจจัยการผลิตเกษตรเมือง

โดยทั่วไปแล้วปัจจัยการผลิต ได้แก่ ที่ดิน ทุน แรงงานและการประกอบการ ของการทำเกษตรเมืองจะแตกต่างไปจากการทำเกษตรในชนบท โดยปัจจัยการผลิตสำหรับการทำเกษตรเมืองมีลักษณะดังนี้

1) ที่ดิน (land) ที่ใช้ในการทำเกษตรเมืองมักจะมีจำกัด อาจเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของชุมชน ที่พักอาศัย สำนักงาน พื้นที่ส่วนบุคคล หรือพื้นที่รกร้างว่างเปล่าของเอกชน ซึ่งการใช้ประโยชน์จากที่ดินมักจะไม่มีความมั่นคงเท่าใดนัก โดยเฉพาะหากเป็นที่ดินที่เอกชนอนุญาตให้ใช้ประโยชน์หรือเช่าเอกชน ที่จะต้องมีการทำสัญญาเช่าเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น 3 ปี 5 ปี เป็นต้น และหากเจ้าของที่ดินต้องการขอคืนที่ดินจะต้องแจ้งให้ทราบล่วงหน้า เช่น 4 เดือน เป็นต้น (นันทนิศย์, 2557)

2) ทุน (capital) ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำเกษตรเมืองจะใช้ทุนของตนเอง ซึ่งขึ้นกับลักษณะของพื้นที่ ขนาด และวัตถุประสงค์ในการดำเนินการเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม โอกาสในการเข้าถึงบริการสินเชื่อในการทำเกษตรเมืองมีค่อนข้าง

ข้างน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานเกษตรในชนบท

3) แรงงาน (labour) ส่วนใหญ่ใช้แรงงานในครัวเรือน หากเป็นการจ้างแรงงานเพื่อทำเกษตรเมืองในเชิงพาณิชย์ จะมีค่าจ้างสูง เนื่องจากการจ้างแรงงานในเขตเมืองที่จะต้องแข่งขันกับภาคส่วนอื่นๆ โดยที่จ้างทำเกษตรเมืองส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานต่างด้าว ซึ่งจะต้องมีที่พักอาศัยให้กับแรงงานด้วย

4) การประกอบการ (entrepreneur) ลักษณะของผู้ที่ทำเกษตรเมืองส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เริ่มต้นทำการเกษตร การเข้ามาทำเกษตรเมืองเนื่องจากความจำเป็น โดยเฉพาะคนที่อพยพย้ายถิ่นฐานมาจากชนบท หรือเป็นทางเลือกสำหรับคนในเขตกรุงเทพฯ ที่ต้องการปลูกผักที่ปลอดภัยไว้บริโภคเอง ซึ่งจะมีทั้งการทำในลักษณะเป็นอาชีพเสริม ใช้เวลาส่วนหนึ่ง และทำแบบเต็มเวลาโดยเฉพาะผู้ที่มีที่ดินเป็นของตนเอง หรือเช่าที่ดินซึ่งเป็นที่ว่างเปล่าของเอกชน ส่วนใหญ่เป็นผู้ประกอบการขนาดเล็ก มีความสามารถในการสืบค้นข้อมูลด้วยตนเอง และแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกันในเวทีต่างๆ โดยที่การเข้าถึงบริการด้านวิจัย และการส่งเสริมจากภาครัฐมีค่อนข้างน้อย

ส่วนปัจจัยการผลิตที่ใช้ในการทำเกษตรเมืองอื่นๆ เช่น น้ำ สำหรับการทำเกษตรเมืองจะมีน้ำในการเพาะปลูกได้ตลอดทั้งปีสามารถใช้น้ำทั้งจากแหล่งน้ำประปา และน้ำเสียที่ผ่านการบำบัด แต่หากเป็นพื้นที่ที่ระบบน้ำเข้าไม่ถึง จะต้องจัดหาเอง ส่วนปุ๋ยที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นปุ๋ยอินทรีย์ที่เกิดการหมักเศษพืช เศษอาหาร จากร้านอาหาร ขณะที่วัสดุที่นำมาใช้เป็นแปลงเพาะปลูกเพื่อหลีกเลี่ยงการปลูกในพื้นที่ดินโดยตรงจะใช้วัสดุเหลือใช้จำพวกกระเบื้องไม้ ยางรถยนต์ที่ไม่ได้ใช้แล้ว ท่อซีเมนต์ กระถาง การทำรั้วไม้หรือที่วางกระถางในแนวตั้ง รวมทั้งวัสดุเหลือใช้ในครัวเรือน อาทิ กะละมัง ถังน้ำพลาสติก เป็นต้น ซึ่งการปลูกในวัสดุเหล่านี้จะสามารถปรับปรุงคุณภาพของดินให้เหมาะกับการเพาะปลูกในเขตเมืองได้ นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชโดยไม่ใช้ดินด้วยวิธีไฮโดรโปนิกส์ (hydroponics) อีกด้วย

2.2 รูปแบบการเกษตรเมือง

รูปแบบการทำเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพฯ แบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ ตามสภาพพื้นที่ที่ ความสะดวกในการใช้พื้นที่ตามผังเมือง ที่ตั้ง ขนาด ประเภทของการจัดการ และระดับของการผลิตเพื่อมุ่งเน้นในเชิงพาณิชย์ (commercial orientation) โดยมีรายละเอียดดังนี้ (Table 1)

1) สวนครัวหรือสวนผักหลังบ้าน (home gardens) โดยทั่วไปจะมีขนาดเล็ก และมักจะผลิตในพื้นที่ที่เป็นส่วนหนึ่งของที่พักอาศัย (บ้าน อพาร์ทเมนท์ คอนโดมิเนียม) วัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก อาจมีส่วนที่เหลือจากการบริโภคนำไปแจกจ่ายเพื่อนบ้าน หรือนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครัวเรือน ใช้ทุนของตนเองในการดำเนินการในจำนวนที่ไม่มากนัก โดยใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ผู้ประกอบการส่วนใหญ่เป็นผู้ที่รักสุขภาพ และต้องการปลูกผักไว้บริโภคเอง โดยจะสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับการทำเกษตรเมืองด้วยตนเอง ทั้งทางอินเทอร์เน็ต และอบรมเพิ่มเติม

2) สวนผักโดยชุมชน (community-based gardens) แปลงผักจะถูกแบ่งออกเป็นแปลงขนาดย่อยหลายๆ แปลง โดยสวนผักประเภทนี้มักจะตั้งอยู่ในเขตเมือง หรือพื้นที่ว่างเปล่าของชุมชน หรือบนพื้นที่ส่วนหนึ่งของโรงเรียน วัด ศูนย์กลางของชุมชน รวมถึงพื้นที่ที่พัฒนาเพื่ออยู่อาศัย บริหารจัดการโดยสมาชิกของชุมชน มุ่งเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคของครัวเรือนในชุมชนเป็นหลัก หรือ อาจบริหารจัดการโดยสถาบันหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อที่จะปลูกผักแล้วจัดส่งให้กับโรงเรียน โรงพยาบาล หรือเพื่อจำหน่าย และสร้างรายได้ให้กับชุมชน บัณฑิตด้านทุนนั้นจะระดมทุนจากสมาชิกของชุมชน และใช้แรงงานในลักษณะร่วมแรงร่วมใจของสมาชิกในชุมชน อาจมีการจัดสรรเวลาให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบ และหากสมาชิกคนใดว่างก็จะมาช่วยทำในเวลาที่จะสะดวก ผู้ประกอบการหลักจะประกอบด้วยผู้นำชุมชนและสมาชิก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนวัยเกษียณ และแม่บ้านที่มีภูมิหลังของสถานภาพทางสังคมแตกต่างกันมา ร่วมเรียนรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน

3) ฟาร์มและสวนผักเชิงพาณิชย์ขนาดเล็ก (commercial gardens and small farms) โดยสวนผักชนิดนี้จะเป็นแปลงผักที่มีขนาดแตกต่างกัน แต่จะมีขนาดใหญ่กว่าสวนผักหลังบ้าน หรือสวนผักของชุมชน โดยมักจะมีที่ตั้งใน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พื้นที่ว่างเปล่าที่เป็นเจ้าของและเช่าพื้นที่ว่างของเอกชน โดยจะทำการผลิตที่มุ่งเน้นเพื่อจำหน่าย (market-oriented) ให้กับกลุ่มผู้บริโภคที่มีการทำสัญญาซื้อขายกัน หรือมีข้อตกลงระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค หรือจำหน่าย ณ แหล่งเพาะปลูกให้กับผู้บริโภคโดยตรง ใช้ทุนตนเองในการประกอบการและหากไม่เพียงพอจะใช้รูปแบบการร่วมทุนกับเพื่อนญาติ หรือคนใกล้ชิด มีการใช้แรงงานทั้งแรงงานในครัวเรือนและจ้างแรงงานเพิ่ม ประมาณ 1-2 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานต่างด้าว โดยผู้ประกอบการจะมีลักษณะของเกษตรกรรุ่นใหม่ เป็นผู้มีความรู้ทางการเกษตร ทั้งทางด้านการผลิต การตลาด ความต้องการของผู้บริโภค และสามารถเข้าถึงข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ได้ดี และในบางกรณีก็ใช้แปลงปลูกผักเป็นศูนย์เรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่ผู้สนใจทั่วไป

4) สวนผักภายในองค์กร (organizational gardens) ในหลายองค์กรมีนโยบายการอนุรักษ์พลังงานโดยให้มีพื้นที่สีเขียวในสถานที่ทำงาน และกระตุ้นให้พนักงานมีส่วนร่วมกิจกรรม เพื่อต้องการส่งต่อข้อมูลองค์ความรู้ในการทำเกษตรเมืองจากที่ทำงานกระจายไปถึงที่บ้านของพนักงาน รวมทั้งการส่งเสริมให้เกิดการทำเกษตรเมือง โดยพื้นที่ที่ทำการทำเกษตรเมืองส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ส่วนที่เป็นดาดฟ้า (rooftop farming) และมีบางสวนปลูกเป็นแปลงสาธิต (demonstrate site) ในพื้นที่ส่วนหนึ่งขององค์กร ทุนดำเนินการจะเป็นงบประมาณขององค์กรสำหรับกิจกรรมหรือโครงการ โดยฝ่ายที่รับผิดชอบโครงการจะเป็นผู้ดูแลหลัก และอาศัยแรงงานของพนักงานที่ต้องการผักเพื่อบริโภคช่วยกันดูแล รวมทั้งแม่บ้านของสำนักงานที่เป็นแรงงานเสริมโดยเฉพาะในช่วงวันหยุด โดยการประกอบการในลักษณะนี้จะมุ่งเน้นการใช้เทคโนโลยี นวัตกรรม หรือเทคนิคต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในการผลิต เพื่อเป็นต้นแบบและแหล่งเรียนรู้ที่นำไปสู่การขยายผลในทางปฏิบัติ

Table 1 Production factors of urban agriculture, classified by type of UA practices.

Type of UA practices	Land	Capital	Labour	Entrepreneur
Home gardens	Take place on the homestead (on-plot) or on land away from the residence (off-plot)	Self-financing	Household labor	Health-conscious consumers. Self-searching information about urban agriculture, attend training
Community-based gardens	Community's idle land or on public land (parks, conservation areas), or semi-public land (schoolyards, grounds of schools and hospitals)	Community capital, social capital among the project participants	Community leader, volunteer.	Maintained and controlled by a group of mainly volunteer people who usually live in the area

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

Table 1 (Conted.)

Type of UA practice	Land	Capital	Labour	Entrepreneur
Commercial gardens and small farms	Private land (owned, leased)	Own capital, inadequacy capital will raising joint venture with friends or relatives	Hired 1-2 workers (most of them is migrant workers).	Young smart farmer, who can manage UA products to meet market demands/ consumer needs
Organizational gardens	On the rooftop, demonstration site	Organization (annual budget)	Office staff, office maid, volunteer staff	Maintained and controlled by a project team

นอกจากนี้ การทำเกษตรเมืองยังมีหน่วยงานให้การส่งเสริม ได้แก่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ให้การสนับสนุนการดำเนินงานโครงการสวนผักคนเมือง ที่ดำเนินการโดยดำเนินงานโดยมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย) ร่วมกับภาคีเครือข่าย อาทิ มูลนิธิศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา และศูนย์อบรมเกษตรในเมือง เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนและเยาวชนมีผักปลอดสารเพื่อการบริโภค โดยสามารถปลูกเองได้ภายใต้สภาพพื้นที่ที่มีจำกัดในเขตเมือง ปัจจุบันมีศูนย์เรียนรู้สวนผักกลางเมือง จำนวน 5 ศูนย์ ที่เป็นแหล่งเรียนรู้แนวทาง เทคนิค และนวัตกรรมเกษตรเมืองทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ภายใต้สภาพพื้นที่จำกัดและทำให้เกิดนวัตกรรมใหม่ๆ อาทิ เทคนิคการทำสวนผักแบบ keyhole ซึ่งเป็นแปลงผักที่ผสมผสานที่ปลูกผักกับที่หมักปุ๋ยไว้ด้วยกัน โดยไม่ต้องใช้น้ำมาก ส่วนใหญ่ใช้ไม้ทำเป็นช่องใส่หมักปุ๋ยตรงกลาง และสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมของพื้นที่และวัสดุอุปกรณ์ในท้องถิ่น เป็นต้น (พอทีพย์, สัมภาษณ์วันที่ 24 มีนาคม 2558)

3. กระจายผลผลิตไปให้ใครบ้าง (for whom?)

ตามที่ได้กล่าวข้างต้น ผู้ที่ทำเกษตรเมืองส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ต้องการปลูกผักไว้บริโภคเองในครัวเรือน เพื่อให้มั่นใจว่าได้บริโภคผักปลอดสาร ทั้งนี้ ในการพิจารณาว่าจะกระจายผลผลิตเกษตรเมืองไปสู่กลุ่มผู้บริโภคกลุ่มใดได้บ้างนั้นจะพิจารณาจากรูปแบบของการทำเกษตรเมืองเป็นสำคัญ ตามที่สรุปใน Table 2 จะเห็นว่าผู้บริโภคหลักผลผลิตเกษตรเมืองประเภทสวนผักหลังบ้าน ได้แก่ สมาชิกในครัวเรือน เช่นเดียวกับกลุ่มผู้บริโภคหลักของเกษตรเมืองประเภทสวนผักโดยชุมชน และสวนผักระดับองค์กร ส่วนเกินจากการบริโภคในครัวเรือนก็นำไปจำหน่ายหรือแบ่งปันให้เพื่อนญาติ คนในชุมชน เด็กในโรงเรียน หรือสถานที่สำหรับผู้ด้อยโอกาส สำหรับผู้บริโภคหลักของเกษตรเมืองประเภทฟาร์ม และสวนผักขนาดเล็กเชิงพาณิชย์ คือ กลุ่มผู้บริโภคที่รักสุขภาพที่มีความต้องการที่จะทราบแหล่งผลิตผักที่แน่นอนและเชื่อมั่นได้ว่าเป็นผักที่ปลอดสาร และเป็นกลุ่มที่ไม่มีเวลาในการเดินทางไปซื้อในตลาดหรือซูเปอร์มาร์เก็ตและต้องการความสะดวกในการมีผักปลอดสารเพื่อการประกอบอาหาร

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

Table 2 Key consumers of urban agricultural product classified by type of UA practices.

Type of UA practices	Key consumers
Home gardens	Household self-consumption
Community-based gardens	Household/community self-consumption, supply to schools, community kitchens, hospitals and other service organizations (disadvantage children)
Commercial gardens and small farms	Household self-consumption, consumer who concerns on health care, fresh vegetable, confidence in production point and need home delivery service
Organizational gardens	Staff of government/organizational officials

ลักษณะการตลาดของผลผลิตเกษตรเมือง

การตลาดของผลผลิตเมืองในที่นี้จะหมายถึงเฉพาะการตลาดของผลผลิตเมืองที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อจำหน่ายเป็นหลัก (market-oriented) ซึ่งผลผลิตเกษตรเมืองทั้งในแง่ของปริมาณและมูลค่าทางเศรษฐกิจนั้นถือได้ว่ามีความสำคัญต่อผู้ทำเกษตรเมืองในรูปแบบฟาร์มและสวนผักขนาดเล็กเชิงพาณิชย์ ทั้งนี้หากพิจารณาการตลาดของผลผลิตเกษตรเมือง โดยอาศัยปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด (marketing mix) หรือ 4Ps สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. ด้านผลิตภัณฑ์ (product)

ผลิตภัณฑ์ของผลผลิตเกษตรเมือง จะเน้นผลผลิตที่มีความสด ปลอดภัย ผู้บริโภคทราบที่มาของแหล่งผลิตที่ใกล้ชิดกับตลาด หรือใกล้กับแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้บริโภค ทำให้ผู้บริโภคมีความเชื่อมั่นว่าเป็นผลผลิตที่ปลอดภัย โดยเป็นผลผลิตที่มีคุณภาพดี และมีคุณค่าทางโภชนาการ

2. ด้านราคา (price)

การตั้งราคาผลผลิตเกษตรเมืองจะตั้งโดยผู้ผลิตเป็นผู้กำหนดราคาเองตามต้นทุน ค่าแรง ค่าขนส่งและกำไรที่จะได้รับ รวมทั้งพิจารณาราคาของผักชนิดเดียวกันที่มีการซื้อขายในตลาดประกอบและเนื่องจากผลผลิตเกษตรเมืองจะถูกเคลื่อนย้ายจากผู้ผลิตไปยังผู้บริโภคโดยตรง จึงไม่มีการบวกเพิ่มในส่วนของพ่อค้าคนกลาง ราคาจึงเหมาะสมกับคุณภาพ มีความสมเหตุสมผล เหมาะสมกับอำนาจซื้อของกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมาย และไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงมากนัก อย่างไรก็ตามราคาของผลผลิตเกษตรเมืองมักจะสูงกว่าผลผลิตที่มาจากแหล่งผลิตในชนบท เนื่องจากมีปริมาณผลผลิตน้อย ปลอดภัยพิช และต้องใช้ความพยายามในการดูแลรักษาภายใต้สภาพพื้นที่เพาะปลูกในเมืองค่อนข้างมาก

3. ด้านช่องทางการจัดจำหน่าย (place หรือ distribution)

ช่องทางการจัดจำหน่ายเพื่อเคลื่อนย้ายผลผลิตเกษตรเมืองจากแหล่งผลิตไปยังผู้บริโภคในเขตกรุงเทพฯ มี 5 ช่องทาง แสดงไว้ใน Figure 1 ซึ่งประกอบด้วย

3.1 จัดจำหน่าย ณ สถานที่ปลูก (farm gate) หรือ ตลาดนัดเกษตรกร (farmer market) เป็นรูปแบบผู้ผลิตจัดจำหน่ายเอง ณ สถานที่ปลูก หรือตลาดนัดเกษตรกร ที่มีทั้งตลาดนัดแบบประจำ และแบบไม่ประจำที่มีการย้ายสถานที่และระยะเวลาในการจัดตลาดนัดเกษตรเมืองโดยเครือข่ายต่างๆ โดยผู้บริโภคสามารถเลือกซื้อผลผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการของตนเองได้โดยตรง ซึ่งกลุ่มผู้บริโภคกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่ใกล้หรือในบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งผลิต โดยจะซื้อเพราะผลผลิตมีความสด มีความสะดวกในการเลือกซื้อ โดยอาจซื้อเป็นรายวันหรือรายสัปดาห์ หรือขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการจัดตลาดนัดเกษตรเมือง

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

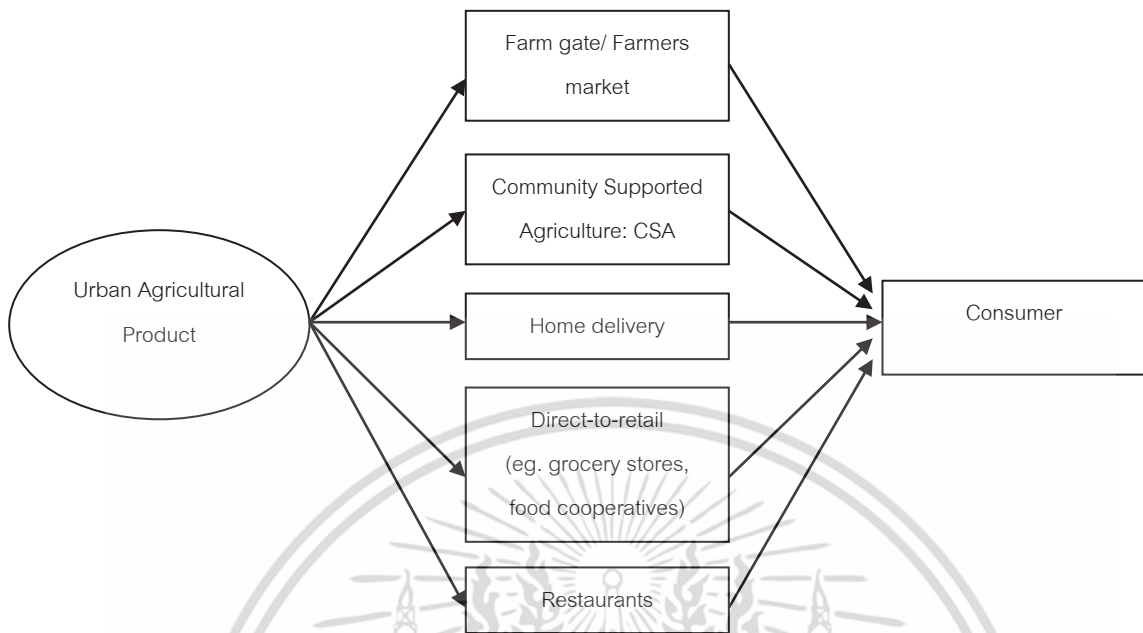

Figure 1 Marketing channels of urban agricultural product in Bangkok area.

3.2 จัดจำหน่ายผ่านตลาดระบบสมาชิกที่ได้รับการสนับสนุนจากชุมชน (community supported agriculture: CSA) เป็นรูปแบบการจัดจำหน่ายที่มีลักษณะการตกลงแบบพิเศษระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค และมีการยอมรับความเสี่ยงในการผลิตร่วมกัน โดยจะมีการตกลงซื้อขายล่วงหน้าตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นของการเพาะปลูก และผู้บริโภคจะต้องมีส่วนร่วมในแผนการผลิตโดยการจ่ายเงินซื้อผลผลิตล่วงหน้า (อย่างน้อย 6 เดือน) เพื่อให้ผู้ผลิตนำไปใช้หมุนเวียนในการผลิต ซึ่งกลุ่มผู้บริโภคส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความใส่ใจต่อสุขภาพ ต้องการบริโภคผักปลอดสารที่มาจากแหล่งผลิตที่มั่นใจได้ และต้องการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมผู้การทำเกษตรปลอดสารในเมือง ผู้บริโภคจะได้รับผลผลิตเป็นรายสัปดาห์ในลักษณะเป็นกล่องผัก (box scheme) โดยผู้จัดส่งอาจมีผลผลิตอื่นๆ ที่ทำการเพาะปลูกตามฤดูกาลบรรจุรวมในกล่องด้วย เช่น ผลไม้ ไข่ไก่ และสมุนไพร เป็นต้น โดยระบบนี้ผู้ผลิตจะมีหลักประกันได้ว่าผลผลิตแล้วจะมีคนรับซื้อและผู้บริโภคมีความมั่นใจได้ว่าจะได้พืชผักที่ปลอดภัย เพราะมีความคุ้นเคยกับผู้ผลิตและสามารถตรวจสอบกระบวนการปลูกผักที่แปลงได้ตลอดเวลา (นคร, 2555)

3.3 จัดส่งตรงถึงบ้าน (home delivery) เป็นรูปแบบการจัดจำหน่ายผลผลิตเกษตรเมืองโดยผู้ผลิตให้บริการส่งตรงถึงบ้านผู้บริโภคสัปดาห์ละหนึ่งหรือสองครั้ง ผู้บริโภคกลุ่มนี้เป็นกลุ่มแม่บ้านชนชั้นกลางที่รักสุขภาพ และมีแผนการบริโภคผักอย่างสม่ำเสมอ โดยส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มแม่บ้านที่มีที่อยู่อาศัยที่ตั้งอยู่ใกล้กับโรงเรียนนานาชาติที่ส่งบุตรเข้าศึกษา (ซูเกียรติ, สัมภาษณ์ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2558) ซึ่งส่วนใหญ่มักจะตั้งอยู่ในเขตชานเมืองและอยู่ห่างจากตลาดหรือซูเปอร์มาร์เก็ต จึงไม่สะดวกในการเดินทางไปซื้อผักปลอดสารตามสถานที่ต่างๆ โดยผู้บริโภคจะให้ความไว้วางใจแก่ผู้ผลิตที่จัดส่งผักปลอดสารตรงถึงบ้าน และจะเป็นผู้ตัดสินใจเลือกชนิดของผักที่จะบริโภคในแต่ละสัปดาห์

3.4 จำหน่าย ณ ตลาดร้านค้าปลีก (direct-to-retail) เช่น ร้านขายของชำในหมู่บ้านหรือชุมชน หรือร้านค้าในรูปแบบสหกรณ์ โดยเป็นรูปแบบโดยผู้ผลิตรายเล็กนำผลผลิตเกษตรเมืองส่วนเกินจากการบริโภคซึ่งส่วนใหญ่จะมีปริมาณน้อยและไม่แน่นอน นำไปจำหน่ายให้กับร้านค้าปลีกในชุมชน หรือร้านค้าของสหกรณ์ชุมชนที่มีความคุ้นเคย

กันเพื่อวางจำหน่ายให้กับผู้บริโภค โดยเป็นกลุ่มผู้บริโภคทั่วไปที่ต้องการความสะดวกในการจับจ่ายซื้อของหลายรายการจากร้านค้าในชุมชนที่อยู่ใกล้กับที่พักอาศัย

3.5 จำหน่ายให้กับร้านอาหาร (restaurants) เป็นรูปแบบการจัดจำหน่ายที่ผู้ทำเกษตรเมืองในรูปแบบฟาร์มและสวนผักขนาดเล็กเชิงพาณิชย์ ทำการผลิตและจัดส่งตามยอดการสั่งซื้อของร้านอาหารซึ่งเป็นลูกค้าประจำ ทำให้ผู้ผลิตวางแผนการผลิตของตนให้สอดคล้องกับยอดการสั่งซื้อของร้านอาหารได้ โดยมียอดการสั่งซื้อล่วงหน้าเป็นรายสัปดาห์หรือรายเดือนและจัดส่งให้กับทางร้านเป็นรายวัน โดยร้านอาหารที่สั่งซื้อส่วนใหญ่จะเป็นร้านอาหารเพื่อสุขภาพที่ต้องการผักสด และต้องการความมั่นใจในแหล่งผลิตเพื่อให้การรับรองแก่ลูกค้าได้ว่าเป็นผักปลอดสาร บางกรณีแหล่งผลิตกับร้านอาหารอาจตั้งอยู่บริเวณเดียวกัน และมีความเกื้อกูลกัน เช่น เศษผัก เศษอาหารที่เหลือจากการกระบวนการผลิตและการบริโภคของร้านอาหารก็สามารถนำไปใช้หมუნเวียนโดยหมักเป็นปุ๋ยอินทรีย์ เพื่อใช้ในการปลูกผักให้เจริญเติบโตและส่งผลผลิตให้กับร้านอาหาร เป็นต้น

4. ด้านส่งเสริมการขาย (promotion)

ในภาพรวมการส่งเสริมการขายของผลผลิตเกษตรเมืองส่วนใหญ่จะเป็นการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับประโยชน์ที่จะได้รับจากเกษตรเมือง แต่หากเป็นผู้ทำเกษตรเมืองเป็นรายบุคคลโดยเฉพาะในฟาร์มและสวนผักขนาดเล็กเชิงพาณิชย์จะใช้การตลาดทางตรง (direct marketing) โดยการติดต่อสื่อสารกับกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายเพื่อให้มั่นใจได้ว่าผลผลิตเกษตรเมืองนั้นปลอดสาร นอกจากนี้ ผู้ทำเกษตรเมืองหลายแห่งเปิดเป็นศูนย์การเรียนรู้ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการผลิตและผลผลิตเกษตรเมืองที่ปลอดสารและมีความสดเสมอ รวมทั้งมีการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อให้เข้าถึงกลุ่มผู้บริโภคมากขึ้น

อย่างไรก็ดี ผลผลิตเกษตรเมืองบางส่วนถูกนำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการประกอบอาหารเพื่อจำหน่ายในสถานที่ต่างๆ ที่เป็นตลาดนัดเกษตรเมือง ตลาดนัดเครือข่ายเกษตรเขียว รวมทั้งร้านอาหารริมทาง (street food) ได้อีกด้วย

จะเห็นได้ว่า การผลิตและการตลาดเกษตรเมืองนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในแง่ของเวลา พื้นที่ที่เพาะปลูก ทำให้การไหลเวียนของผลผลิตจากแหล่งผลิตไปสู่ผู้บริโภคมีการเคลื่อนย้ายได้เร็วขึ้น นอกจากนี้ เกษตรเมือง ยังก่อให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย ได้แก่ การผลิตและการตลาดของผลผลิตและปัจจัยการผลิต ตลอดจนบริการในรูปแบบต่างๆ เช่น การส่งตรงถึงบ้าน (home delivery) และการจัดจำหน่ายผ่านตลาดระบบสมาชิกที่ได้รับการสนับสนุนจากชุมชน (CSA) ที่ดำเนินการโดยผู้ประกอบการขนาดเล็กได้อีกด้วย

นอกจากนี้ การทำเกษตรเมืองยังก่อให้เกิดกิจกรรมทางสังคมทั้งในแง่การปลูกฝังเด็กและเยาวชนให้คุ้นเคยกับผัก รักรรรมชาติ ออนไลน์ และรักการกินผัก ทั้งการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครัวเรือน เพื่อนบ้านและชุมชน รวมทั้งสร้างเครือข่ายที่ตระหนักรู้ระหว่างผู้ทำเกษตรเมือง ที่รวมตัวกันร่วมทำกิจกรรม และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันได้อีกด้วย (นาถศิริ, สัมภาษณ์วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2557)

ความท้าทายของการทำเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพมหานคร

การทำเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพฯ ก็เผชิญกับความท้าทายในลักษณะเดียวกับเมืองอื่นๆ คือ ไม่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ ขาดการตอบสนองด้านนโยบายทั้งในการกำหนดเขตพื้นที่ (zoning) และการใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยความท้าทายของการทำเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพฯ แบ่งออกเป็น 3 ด้าน ดังนี้

1. ด้านการผลิต

1.1 ต้นทุนการผลิตค่อนข้างสูง อันเนื่องมาจากปัจจัยการผลิตมีจำกัดและมีราคาแพง โดยเฉพาะที่ดินหรือพื้นที่การเพาะปลูกมีจำกัด เข้าถึงได้ยาก แม้กระทั่งการทำเกษตรเมืองในพื้นที่ขนาดเล็กจำเป็นต้องอาศัยการดูแลเป็นอย่างดี

1.2 การเข้าถึงแหล่งน้ำมีข้อจำกัด โดยเฉพาะการทำเกษตรเมืองในพื้นที่รกร้างของทั้งภาครัฐและเอกชน ส่วน

ใหญ่จะไม่มีระบบน้ำ ผู้ทำเกษตรเมืองจะต้องหาวิธีสร้างระบบน้ำขึ้นมาใช้ในพื้นที่ด้วยตัวเอง

1.3 คุณภาพของดินไม่ดีและเกิดมลภาวะสิ่งแวดล้อม เนื่องจากพื้นที่เขตเมืองจะเป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินสำหรับภาคอุตสาหกรรมและในเชิงพาณิชย์ซึ่งอาจมีการปนเปื้อนของมลพิษ ผู้ทำเกษตรเมืองไม่สามารถปลูกผักลงในดินได้โดยตรง จะต้องหาเทคนิคในการปลูกอื่นๆ เพื่อให้คุณภาพดินในการเพาะปลูกที่ดีกว่า เช่น การปลูกดินในภาชนะ หรือวัสดุอื่นๆ การทำปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยหมักเพื่อบำรุงดิน นอกจากนี้กิจกรรมของภาคอุตสาหกรรมและการพาณิชย์ต่างๆ ในเขตเมือง อาจทำให้ผลผลิตเกษตรเมืองได้รับมลพิษ และมีสารตกค้างในผลผลิตเกษตรเมืองได้

1.4 ผลผลิตถูกทำลายทั้งจากศัตรูพืช สัตว์เลี้ยง รวมถึงการลักลอบเก็บผลผลิตจากคนที่ไม่ได้ปลูก โดยเฉพาะการทำเกษตรเมืองในพื้นที่รกร้างสาธารณะที่มีผู้คนผ่านไปมา และเร่งรีบในเก็บผลผลิตไปบริโภค ขาดความระมัดระวัง โดยผู้คนเหล่านี้มักไม่ตระหนักและเห็นความสำคัญของการปลูกและดูแลรักษา ทำให้ผลผลิตได้รับความเสียหาย ซึ่งต้องใช้เวลาในการปลูกและดูแลรักษาใหม่อีกรอบ

1.5 แรงงาน ในการทำเกษตรเมืองค่อนข้างหายาก โดยหากเป็นการทำเกษตรเมืองในรูปแบบฟาร์มและสวนผักขนาดเล็กเชิงพาณิชย์แล้ว การจ้างงานจะมีเฉพาะแรงงานต่างด้าวและผู้สูงอายุเท่านั้น และในบางกรณีต้องจ่ายค่าจ้างเท่ากับภาคส่วนอื่นๆ หรือสูงกว่า เพื่อให้มีแรงงานเพียงพอในการทำเกษตรเมืองที่ต้องการแรงงานในการดูแลเป็นอย่างดี

1.6 การเข้าถึงที่ดินในการเพาะปลูก ค่อนข้างมีจำกัด รวมทั้งจะต้องหาเทคนิคการเพาะปลูกให้เหมาะสมกับพื้นที่ที่มีจำกัดของตนเอง

2. ด้านการตลาด

2.1 กำไรจากการทำเกษตรไม่สูงใจมากนัก เนื่องจากมีต้นทุนค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับการทำเกษตรในชนบท ขณะเดียวกันผลผลิตเกษตรเมืองส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายเฉพาะกลุ่ม ดังนั้นจึงไม่สามารถกำหนดราคาจำหน่ายที่บวกกำไรได้มากนัก เนื่องจากต้องการรักษารูขี้นกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายให้มีการซื้อขายกันต่อเนื่องในระยะยาวมากกว่าที่จะขายในราคาสูงเพื่อให้ได้กำไรในระยะสั้น

2.2 การยอมรับผลผลิตเกษตรเมืองของผู้บริโภค ซึ่งผู้บริโภคอาจมองว่าเป็นผลผลิตที่เพาะปลูกในเขตเมืองที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ พาณิชยกรรม การก่อสร้าง ภาคอุตสาหกรรม และการจราจร อาจมีมลพิษตกค้างในดินและน้ำ รวมทั้งมลพิษทางอากาศ เกิดการปนเปื้อนไปยังผลผลิตเกษตรเมืองได้ จึงทำให้ไม่มีความมั่นใจในการบริโภคผลผลิตเกษตรเมืองมากนัก

3. ด้านสังคมและการดำรงชีพ

3.1 ความสัมพันธ์กับชุมชน การทำเกษตรเมืองต้องมีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก บางครั้งมีการหมักขยะอินทรีย์จำพวกเศษพืช เศษอาหารเพื่อนำมาใช้เป็นดินและปุ๋ย ทำให้มีกลิ่นและแมลงวันที่อาจทำให้ผู้อาศัยในชุมชนรายอื่นไม่พอใจ จึงอาจทำให้เกิดความขัดแย้งเรื่องการใช้ประโยชน์พื้นที่รกร้างว่างเปล่าของชุมชนเพื่อทำเกษตรเมืองได้

3.2 ความมั่นคงในการประกอบอาชีพและการใช้ที่ดินในการเพาะปลูก โดยเฉพาะการทำเกษตรเมืองในเชิงพาณิชย์และสวนขนาดเล็กซึ่งเป็นการผลิตเพื่อเป็นแหล่งรายได้หลักให้กับครัวเรือน หากเช่าพื้นที่ภาคเอกชนในการดำเนินการและเจ้าของที่ดินจะขอที่ดินไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่ได้รับผลตอบแทนที่สูงกว่า จะทำให้มีความเสี่ยงต่อการประกอบอาชีพและรายได้ของครัวเรือน

นอกจากนี้ การทำเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพฯ ยังเผชิญความท้าทายด้านการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องบางส่วนที่ยังไม่ได้ตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของการทำเกษตรเมืองมากนักทำให้ผู้ทำเกษตรเมืองไม่ได้รับการสนับสนุน อาทิ สำนักงานเขตต่างๆ ไม่สนับสนุนให้ใช้ประโยชน์พื้นที่รกร้างว่างเปล่าเพื่อทำปลูกผักสมุนไพรเลี้ยงสัตว์ เพาะเห็ด เพื่อให้ผู้มีรายได้น้อยสามารถผลิตอาหารในครัวเรือนได้เอง รวมทั้งผลิตเพื่อจำหน่าย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ได้มีหน่วยงานที่นำร่องให้การสนับสนุนและส่งเสริมเกษตรเมืองในรูปแบบต่างๆ อาทิ สสส. สนับสนุน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

โครงการสวนผักคนเมือง สำนักงานเขตหลักสี่ ที่เป็นศูนย์อบรมเกษตรตลาดฟ้า เป็นต้น

ทั้งนี้การดำเนินการเพื่อกระตุ้นให้ทุกคนได้ตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของการทำเกษตรเมือง คือ ควรมีการจัดทำความรู้เผยแพร่เรื่องเกษตรเมืองสู่ประชาชนให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ทั้งในการบริโภคระดับครัวเรือน ชุมชน และในเชิงพาณิชย์ โดยเฉพาะเยาวชนคนรุ่นใหม่ทั้งในสถาบันการศึกษา และชุมชน ซึ่งถือเป็นภาคส่วนสำคัญ ในการขยายผลการทำเกษตรเมือง โดยในส่วนของสถาบันการศึกษาทุกระดับควรมีโครงการเกษตรเมืองในสถาบันตนเอง เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งนอกจากผู้เรียนจะได้รับองค์ความรู้ที่สามารถนำไปปฏิบัติที่บ้านได้แล้ว ผลผลิตที่ได้สามารถนำไปใช้ประกอบเป็นอาหารกลางวันเพื่อให้เด็กและเยาวชนได้รับประทานในราคาถูกลง มีความสดใหม่และมีคุณค่าทางโภชนาการ และหากมีผลผลิตส่วนเกินก็สามารถนำไปจำหน่ายในราคาถูกให้แก่ นักเรียน นักศึกษา ครูอาจารย์ เจ้าหน้าที่ เพื่อนำกลับไปปรุงอาหารในครัวเรือน ส่วนรายได้จากการจำหน่ายก็นำไปใช้ประโยชน์ในสถาบันหรืออาจจะเก็บไว้เป็นทุนในการผลิตในรอบต่อไป ขณะที่ชุมชน ควรมีการอบรม/เผยแพร่ให้ทราบถึงประโยชน์และผลของการทำเกษตรเมือง เพื่อกระตุ้นให้ผลิตอาหารปลอดภัยในชุมชน ให้สามารถพึ่งตนเองได้

ขณะเดียวกัน หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ควรมีแนวทางการสนับสนุนผู้ทำเกษตรในเมือง ส่งเสริมให้มีการใช้เทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม สร้างความตระหนักต่อบทบาทของเกษตรเมืองที่เป็นแหล่งผลิตอาหารที่มีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้กับคนเมือง และในส่วนของผู้ทำเกษตรเมืองเองก็ควรมีการรวมกลุ่มองค์กรเกษตรเมือง เพื่อให้มีรูปแบบอย่างการดำเนินการที่ภาคส่วนต่างๆ ให้การสนับสนุนได้สะดวกยิ่งขึ้น

สรุป

เกษตรเมืองมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจ สังคม ระบบนิเวศ และสิ่งแวดล้อมสำหรับคนที่อาศัยในเขตเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของต่อความมั่นคงทางด้านอาหารที่ผลผลิตเกษตรเมืองสามารถรองรับความต้องการอาหารของคนที่ยาศัยในเขตเมืองที่มีจำนวนมากขึ้นอย่างเป็นลำดับ ปัจจุบันคนที่ยาศัยอยู่ในเขตเมืองมีส่วนร่วมในเกษตรเมืองมากขึ้น โดยมีรูปแบบทำเกษตรเมืองภายใต้เงื่อนไขและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม การทำเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพฯ แม้จะมีผู้สนใจเข้ามามีส่วนร่วมในการทำเกษตรเมืองมากขึ้น แต่ยังไม่ได้รับความสำคัญในเชิงนโยบายมากนัก บทความนี้ได้พยายามชี้ให้เห็นถึงลักษณะการผลิต การจัดสรรปัจจัยการผลิตที่มีอยู่อย่างจำกัดในสภาพพื้นที่เมือง เพื่อตอบสนองปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจจะผลิตอะไร ผลิตอย่างไร และผลผลิตได้กระจายไปสู่กลุ่มผู้บริโภคในลักษณะใดได้บ้าง การตลาดของผลผลิตเกษตรเมืองในเชิงพาณิชย์ รวมทั้งความท้าทายที่การทำเกษตรเมืองในเขตกรุงเทพฯ กำลังเผชิญ โดยผลผลิตเกษตรเมืองจะมีความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบกับผลผลิตจากเกษตรในชนบทในแง่ความสดใหม่เสมอโดยเฉพาะผักที่เน่าเสียง่ายการผลิตและการตลาดเกษตรเมืองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในแง่ของเวลา พื้นที่ที่เพาะปลูก ทำให้การไหลเวียนของผลผลิตจากแหล่งผลิตไปสู่ผู้บริโภคมีการเคลื่อนย้ายได้เร็วขึ้น เนื่องจากมีระยะเดินทางของอาหาร (food miles) จากแหล่งผลิตไปยังผู้บริโภคสั้น ทำให้ผู้บริโภคได้รับประทานผักที่มีความสด และมีคุณค่าทางโภชนาการ นอกจากนี้ เกษตรเมืองยังก่อให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย ทั้งการผลิต การตลาด ปัจจัยการผลิต (การหมักปุ๋ย) และบริการส่งถึงบ้าน (home delivery) ที่ดำเนินการโดยผู้ประกอบการขนาดเล็กได้อีกด้วย ซึ่งภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนและส่งเสริมภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม สร้างความตระหนักให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของเกษตรเมือง โดยเฉพาะเยาวชนในสถาบันการศึกษาทุกระดับที่จะเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนประเทศ รวมทั้งการพิจารณาใช้ประโยชน์ที่ดินรกร้างว่างเปล่าในเขตพื้นที่ต่างๆ ในการทำเกษตรเมือง ซึ่งนอกจากจะเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สดเสมอให้กับคนเมืองแล้ว ยังเป็นการเพิ่มพื้นที่สีเขียวและแหล่งเรียนรู้กิจกรรมทางการเกษตรที่สำคัญของคนเมืองได้อีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

- ชูเกียรติ โกเมน. ศูนย์เรียนรู้เกษตรแบบคนเมือง. สัมภาษณ์ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2558.
- นคร ลิมปคุปตถาวร. 2555. ปลูกผักในเมือง สร้างสังคมในฝัน. จดหมายข่าว ทำได้ ทำดี เพื่อนี่สร้างสุข ปีที่ 1: 8-9.
- นคร ลิมปคุปตถาวร. ศูนย์อบรมเกษตรในเมือง สาขาเจ้าชายผัก (ลาดพร้าว 71). สัมภาษณ์ วันที่ 2 เมษายน 2558.
- นาถศิริ โกมลพันธุ์. ฝ่ายข้อมูลเพื่อการสื่อสาร โครงการสวนผักคนเมือง. สัมภาษณ์ วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2558.
- นันทินิตย์ อนุศาสนะนันท์. 2557. จากตลาดฟ้าสู่ลานดิน แหล่งผลิตผักปลอดภัยสำหรับคนในเมือง. วารสารเกษตรกรรมธรรมชาติ ปีที่ 17: 45-50.
- เนตรดาว เกถวิล. 2557. เกษตรกรรมในเมืองกับการรื้อฟื้นความเป็นชุมชนและการพัฒนาสังคม. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก <http://www.prachatai.com/journal/2013/07/47573>, [3 พฤษภาคม 2558]
- ปิยะพงษ์ บุษบงก์. 2555. ปลูกเมือง ปลูกชีวิต: แนวคิดและแนวทางในการพัฒนาเกษตรในเมือง. โครงการสวนผักคนเมือง มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).
- มหาวิทยาลัยมหิดล. 2558. ประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2558. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก: <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/ipsrbeta/th/Gazette.aspx>, [15 พฤษภาคม 2558]
- พอทิพย์ เพชรปรี. ศูนย์เรียนรู้บ้านสวนเรียนรู้ Organic Way. สัมภาษณ์วันที่ 24 มีนาคม 2558
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ. 2556. ขยายพื้นที่ “สวนผักคนเมือง อาหารปลอดภัย”. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก: <http://www.thaihealth.or.th/Content/16276-ขยายพื้นที่%20สวนผักคนเมือง%20อาหารปลอดภัย.html>, [13 พฤษภาคม 2558]
- Corbould, C. 2013. Feeding in the Cities: Is urban agriculture the future of food security. Future directions. [Online] Available from <http://www.futuredirections.org.au/publications/food-and-water-crises/1406-feeding-the-cities-is-urban-agriculture-the-future-of-food-security.html#sthash.ruFwOllS.dpuf> (Accessed on 15 May 2015).
- Food and Agriculture Organization (FAO). 2008. Urban agriculture for sustainable poverty alleviation and food security. [Online] Available from http://www.fao.org/fileadmin/templates/FCIT/PDF/UPA_WBpaper-Final_October_2008.pdf (Accessed on 15 May 2015).
- FAO, 2014. Urban agriculture for sustainable poverty alleviation and food security. [Online] Available from http://www.fao.org/fileadmin/templates/FCIT/PDF/UPA_WBpaper-Final_October_2008.pdf (Accessed on 20 May 2015).
- Maxwell, D.G. 1995. Alternative food security strategy: A household analysis of urban agriculture in Kampala. World Development. 23 (10): 1669-1681.
- Mougeot, L.J.A. 2000. Urban agriculture: Definition, presence and potentials and risks. Thematic paper 1. [Online] Available from <http://www.ruaf.org> (Accessed on 3 May 2015).
- Oberholtzer, L., C. Dimitri and A. Pressman. 2014. Urban agriculture in the United States: characteristics, challenges, and technical assistance needs. Journal of Extension. 52(6). [Online] Available from <http://www.joe.org/joe/2014december/a1.php> (Accessed on 20 April 2015).
- Resource Centres on Urban Agriculture & Food Security. (RUAF) (No date). Urban agriculture: what and why?. [Online] Available from <http://www.ruaf.org/urban-agriculture-what-and-why> (Accessed on 20 May 2015).
- Simatele, D., T. Binns and M. Simatele. 2012. Sustaining livelihoods under a changing climate: the case of urban agriculture in Lusaka, Zambia. Environmental Planning and Management, 55(9): 1175-1191.
- Smit, J., A. Ratta and J. Nasr. 2001. UNDP (United Nations Development Programme): Urban agriculture: food, jobs, and sustainable cities. The Urban Agriculture Network, Inc., New York, UNDP.
- United Nation, 2012. Water and food security. [Online] Available from http://www.un.org/waterforlifedecade/food_security.shtml (Accessed on 3 May 2015).
- Zeza, A and L. Tasciotti. 2010. Urban agriculture, poverty, and food security: Empirical evidence from a sample of developing countries. Food Policy. 35(4): 265-273.

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้